

همبستگی اجتماعی در آیین انارچینی روستای انبوه*

فاطمه شعبانی اصل

مقدمه

است؛ زیرا جشن‌های ایرانیان از دوران کهن با جنبه کشاورزی ارتباط داشته است و به اعمال زراعتی مربوط بوده، حال آنکه جشن انار علاوه بر این، با اقتصاد خانواده نیز مرتبط است و ضمن اینکه زمانی است که افراد خانواده، خویشاوندان و اهالی محل با یکدیگر بسیج می‌شوند تا موقعیتی را برای شادمانی جمعی فراهم کنند، به اقتصاد خانواده یا محل هم کمک کند.

انارچینی که از فعالیت‌های کشاورزی و باغداری محسوب می‌شود، مهم‌ترین عاملی است که همکاری و تعاون بین خانواده‌ها را مطرح می‌کند؛ زیرا همه اعضای خانواده در این امر سهیمند. ضمن اینکه مردان در آبیاری، کوددادن، نهال‌زدن و... تا رسیدن میوه فعالیت می‌کنند، زنان در این حین پایه‌پای مردان، آنها را یاری و در زمان رسیدن میوه حضور خود را پررنگ‌تر می‌کنند. پس در این زمان است که اعضای خانواده در کنار هم به پیشرفت اقتصاد خانواده کمک می‌کنند. در این مقاله به ذکر تکنگاری انارچینی در بین خانواده‌های روستای انبوه می‌پردازیم.

خانواده پایه بنیادین اجتماع و سلول سازنده زندگی انسان و خشت بنای جامعه و کانون اصلی حفظ سنت‌ها و هنجارها و ارزش‌های اجتماعی است. خانواده به‌عنوان شالوده استوار پیوندهای اجتماعی و روابط خویشاوندی و کانونی در جهت بروز و ظهور مناسبت‌های اجتماعی، همواره تداوم‌بخش میراث فرهنگی هر جامعه‌ای است؛ چرا که فرهنگ - که ابعاد مختلف زندگی انسان را در برمی‌گیرد - در خانواده ظهور می‌کند و در هر گوشه از زندگی خانوادگی است که می‌توان رد پای فرهنگ را مشاهده کرد؛ مانند اجرای آیین‌ها، تکنیک‌ها، فنون تغذیه، آداب و رسوم، باورها و ادبیات و غیره

برگزاری جشن‌های آیینی - به‌ویژه جشنی که به محصول مرتبط است - از موضوع‌های مهم هر خانواده‌ای

---

* مقاله ارائه‌شده گزارشی است از یک پژوهش میدانی در روستای «انبوه».

موقعیت جغرافیایی و وضعیت زیست‌محیطی

روستای انبوه

روستای «انبوه» [Anbüih] از دهستان کلیشم، بخش عمّارلو، از شهرستان رودبار استان گیلان است. که در دامنه کوه‌های البرز شمالی در دل کوه و در امتداد گردنه «نواخان» واقع شده است (جعفری، ۱۳۷۹: ۱۰۸-۱۰۳). کار و پیشه مردمان این روستا کشاورزی، باغداری، دامداری و کارگری است. فرآورده‌های این روستا شامل گندم، گردو، انگور، سیب درختی و انار است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۷۸: ۲۸-۲۶) روستای کوهپایه‌ای انبوه با بافت مسکونی متراکم، در شیب ملایمی به‌صورت پلکانی استقرار یافته و کوچه‌های

پیچ‌درپیچی دارد. استقرار پلکانی، پشت‌بام هر خانه‌ای را به حیاط خانه بالایی تبدیل کرده‌است. خانه‌ها عموماً سقف مسطح و دیوارهای گل‌اندود دارند. روستای تاریخی انبوه دارای دو اثر تاریخی مهم، شامل «قلعه چیمارود» و «پل خشتی» است که به «پل شاهزاده تی‌تی‌خانم» نیز معروف است و در فاصله سه کیلومتری روستای انبوه، بر روی رودخانه شاهرود در کنار باغ‌های انار واقع شده است.

انارچینی یکی از جشن‌های کهن و دیرین این ناحیه است

که مردم روستاهای انارخیز، به‌ویژه مردمان روستای انبوه، همزمان با برداشت این محصول اقدام به برگزاری آن می‌کنند. به‌رحال، در ادامه، این جشن را از بُعد همکاری، اتحاد، شادی و آیینی آن بررسی می‌کنیم.

انواع انار

متفاوت بودن انارها باعث شده‌است تا مردم انبوه برای این محصول نام‌های گوناگونی انتخاب کنند؛ آنها انار کوچک را «کیشکی انار» [kiški anâr]، انار بزرگ را «هیندو گل انار» [hindu gole anâr]، انار شکسته را «پشکه انار» [peške anâr]، انار ترش را «کاسه انار» [kâse anâr]، انار کوچک‌دانه قرمز و سفید را

نمایی از روستای انبوه

«ملوسی انار» [malusy anâr] می‌نامند. در ضمن پوست بیرونی انار را که سفت است «کل» [kal]، پوست نازک درونی انار را «لل» [lal] و هر دانه انار را «کلاره» [kolâra] می‌گویند.

مراحل کاشت، داشت و برداشت انار

مردان انبوه در اواسط زمستان به کاشت یا قلمه زدن نهال انار اقدام می‌کنند. برای این منظور همهٔ مردان اهالی جمع شده، روز نهال کاری را مشخص می‌کنند. (لازم به

ذکر است که می‌توان در تمام مراحل کاشت، داشت و برداشت انار همکاری خانواده‌های روستا با یکدیگر را به‌وضوح مشاهده کرد.) زمانی که روز موردنظر مشخص شد، هر فرد به سمت کرپی [korpi] یعنی باغ انار خود رفته، از درخت‌هایی که در بدنه‌شان جوانه یا شاخهٔ نازک به‌طول دو سانتی‌متر درآمده و در اصطلاح، «نین» [nyan] نامیده می‌شود، برای قلمه زدن استفاده می‌کند؛ یعنی این نین را بدون آنکه از درخت مادر

قطع کند، از وسط به زیر خاک برده، مقداری از ابتدای شاخه را بیرون از خاک قرار می‌دهد. به‌این ترتیب به‌مرور زمان که این نهال تغذیه می‌شود، رشد می‌کند تا به درختی تنومند تبدیل شود.

یکی از رسم‌های محلی که مردم از دوران کهن اقدام به انجام آن می‌کردند، مشخص کردن فردی از اهالی محل

بود که وی می‌بایست در طول یک‌سال به‌همراه خانواده‌اش به کرپی می‌رفت و از تمامی باغ‌های انار محل به‌خوبی نگهداری می‌کرد. برای این منظور، هرساله تمامی افرادی که باغ انار دارند، در مسجد محل گرد هم می‌آیند تا در اصطلاح «پاکور، پاکار» [pâkur, pâkâr] یعنی باغبان را مشخص کنند. برای این منظور، شورا معیارهایی چون راستی، درستی، حسن‌اخلاق، تقوا و... را که جنبه انسانی داشته باشد، برای انتخاب باغبان در نظر می‌گیرد. زمانی که فرد مورد نظر انتخاب شد، از همان لحظه مأمور

است به‌همراه خانواده‌اش، بدون آنکه لوازمی بردارد، به کرپی برود، زیرا در وسط کرپی اتاقی تعبیه شده که در آن لوازم اولیه زندگی است تا هر پاکاری که با خانواده‌اش مقیم آنجا می‌شود، بتواند روزگار بگذراند. حقوق و دستمزد پاکار را نیز در زمان برداشت محصول، صاحبان باغ پرداخت می‌کنند.

یکی دیگر از وظایف مهم پاکار آن است که نگذارد تا زمان واقعی برداشت محصول - که اغلب سومین جمعه مهرماه هر سال است - میوه انار «پس چین» شود. برای این منظور، هرساله پاکار در ابتدای سحر، به ابتدای باغ‌ها - که به مکانی به نام «تنگه رودخانه» مشهور است - رفته، آتشی برپا می‌کند و منتظر می‌ماند تا اهالی برسند؛ در حالی که هر خانوار چند ساعت از شب گذشته، فانوسی را آماده و دسته‌جمعی از کنسار رودخانه «چما رود» به سوی تنگه حرکت می‌کنند.

با رسیدن همه اهالی، پاکار کرپی بانگ می‌زد «یا الله»؛ یعنی به نام خداوند و با نیت پاک، کار را شروع کنید. به دنبال این واژه، هر خانواده وارد باغ خود شده، با کمک اعضا اقدام به چیدن، جمع‌آوری و فروش انار می‌کند. این مراسم باید تا پایان روز جمعه تمام شود.

تحلیل مراسم آیینی انارچینی

در نگاه نمادین به آیین انارچینی می‌توان معانی خاصی را مشاهده کرد که گویی این نمادها خلق شده‌اند تا به رسالت خود در القاء همان معانی عمل کنند که در ادامه به بررسی آنها می‌پردازیم:

- **نیایش:** در نماد نیایش [sacra] می‌توان استفاده از کلام مقدس «الله» را مشاهده کرد. یعنی خانواده‌ها باید قبل از سپیده صبح جمع شوند، آنگاه با گفتن واژه «الله» می‌توانند به برداشت محصول اقدام کنند؛ یعنی مناسک مقدسی که هیچ فردی نباید قبل از اینکه دیگران جمع شوند، وارد باغ انار شود و بی‌نظمی به وجود آورد و باید با تکیه بر نام خدا و دعا شروع شود؛ به طوری که در ایران باستان هم این جشن «ودیععه اهورایی» خوانده

می‌شد و ایرانیان در مقابل نعمت و سلامتی عطاشده و در نور و روشنایی به جشن و شادی می‌پرداختند.

- **برداشت محصول در جمعه روز مهرماه:** مهر برای ایرانیان ماهی مینوی (معنوی) و مقدس بوده است؛ به طوری که برکت‌بخشی (شامل: باران‌آوری و حفظ کشاورزان) از وظایف اصلی مهر بوده است. همچنین نماد جمعه (روز آدینه) را می‌توان در اجرای مراسم مشاهده کرد که در ایران باستان بوده و «ناهید» نامیده می‌شده و ارزش خاصی بین مردمان این مرز و بوم داشته‌است. از این جهت، در برگزاری این مراسم می‌توان تمام عناصر مقدس را مشاهده کرد.

- **برپایی آتش:** آتش از ازمئه کهن میان ایرانیان محترم بوده و در پندار نیاکان ایرانیان باستان، نماد روشنایی، نور و انرژی در میان عناصر چهارگانه و از ویژگی و احترام خاصی برخوردار بوده‌است. این عنصر، دوست، برادر و نزدیک‌ترین خویشاوند بشر است؛ موجودات پلید را می‌راند و شبانگاه حیوانات درنده را از حمله به مأوای مردمان بازمی‌دارد و انسان را در برابر سرما ایمن نگه می‌دارد. همچنین به‌عنوان پیک میان بشر و خداوند مورد احترام بسیار بوده است. یکی از دلایل احترام آتش این بوده که آن را مانند آب، مولد زندگی دانسته، باور داشتند که وجود همه چیز به نوعی بدان بسته است. ایرانیان باستان باور داشتند آتش در نهاد کلیه موجودات و موالیذ طبیعت به ودیعت نهاده شده و جوهر زندگانی بشر و همه موجودات روی زمین را تشکیل می‌دهد. آتش معنوی در نباتات و جمادات نیز جاری است و وجود رنگ و نمادهای دیگر آن - که در ادامه خواهد آمد - تأکیدکننده آن است.

- **برکت خواهی:** یکی از باورهای اهالی روستا آن است که اگر بخواهی انار باغت برکت داشته باشد، باید آن را به دیگران ببخشی؛ فردی که خسیس باشد، باغش بی برکت خواهد شد. در اینجا انسان تلاش می کند با انجام رفتارهای درست، با نیروهای فراطبیعی برای برکت داشتن روزی اش ارتباط داشته باشد.

- **هدیه بردن برای عروس:** یکی دیگر از رسوم آیینی خانواده ها که با انارچینی مرتبط است، رسم هدایای نامزدی در شب انارچینی است. برای این منظور، گاهی که بین نامزدی و عروسی زوجی فاصله می افتد و در این مدت آیین انارچینی پیش می آید، از طرف خانواده پسر، هدایایی برای خانواده دختر فرستاده می شود. در این رسم، خانواده هایی که پسر نامزد شده دارند، در شب قبل از مراسم انارچینی، هشت «مجمعه» یا «طبق» را که شامل انار، گردو، فندق، کشمش، نخودچی، شکلات و شیرینی است، آماده کرده، داخل یک مجمعه جداگانه پوشاک عروس را شامل پارچه و روسری — که در اصطلاح محلی «تاک بند» یا «کلاغی» نامیده می شود — به همراه طلا، کفش و یک کله قند تزئین شده مهیا می کنند. سپس پارچه های مربع بزرگ سفیدرنگی را برای هر یک از طبق ها آماده کرده، روی اقلام آن می کشند، آنگاه در عصر شب جمعه انارچینی، هشت تن از زنان و بزرگان فامیل را خبر

می کنند. افراد دعوت شده همگی باید لباس های یک رنگ و یک شکل شامل، روسری سفید و لباس قرمز بر تن کنند و پس از آمدن به خانه داماد، مجمعه ها را بر سر گذاشته، در یک ردیف پشت سر یکدیگر با شادی به سمت خانه پدر دختر بروند. زمانی که به خانه پدر دختر رسیدند، خانواده دختر با دود کردن اسفند به پیشواز آنها رفته، به آنها خوش آمد می گوید و آنها را به بهترین اتاق دعوت می کند. عروس با شکستن و قرار دادن انارها در داخل ظروف، می تواند داخل اتاق میهمان ها شده، از آنها پذیرایی کند. ضمن آنکه در برخی مواقع، پدر دختر به عنوان کادو به دخترش یک درخت انار هدیه می دهد تا وی بتواند پس از ازدواج از میوه آن استفاده کند.

۱. مجمعه سینی مسی را گویند.

۲. زنان محل عقیده دارند دختر تا زمانی که ازدواج نکرده، حق ندارد تاک بند بر پیشانی ببندد و بعد از عقد می تواند کلاغی بر پیشانی ببندد.

موارد استفاده از انار در زندگی مردم انبوه

زنان خانواده در روز انارچینی به یاری همسرانشان می‌آیند و در هنگام جمع‌آوری انارها، جدا کردن انارهای سالم و شکسته و تهیه خوراک از انار، آنان را یاری می‌کنند. برای این منظور، زنان و دختران خانواده به دور هم نشسته، دانه‌های انارهای شکسته را از پوست

جدا می‌کنند. سپس آنها را در ظرف‌های پلاستیکی یا دبه ریخته، به طرف خانه برای پخت می‌برند. استفاده غذایی از میوه انار از قدیم‌الایام در بین مردم بومی رواج داشته است که معمولاً از آن مربا یا رب درست می‌کنند.

مربای «انار پته» [anâr pate] که با انارهای شیرین تهیه می‌شود، یکی از خوراک‌هایی است که از دوران گذشته میان مردمان این روستا رواج داشته است. برای این منظور، زنان در روز انارچینی دانه‌های انارهای شیرین

را داخل ظرفی جداگانه ریخته، آنگاه که به منزل رفتند، انارها را به همراه مقداری آب، داخل دیگی ریخته، روی اجاق - که در اصطلاح محلی به «دک کله» [dak kele] معروف است - می‌گذارند. بعد از آنکه دانه‌های انار پخت، مقداری شکر به آن اضافه می‌کنند و می‌گذارند تا مربا قوام بیابد. غالباً از مربای انار در زمستان برای صبحانه یا عصرانه استفاده می‌کنند. زنان از دانه‌های انارهای شکسته رب انار تهیه می‌کنند. برای این منظور، ابتدا دانه‌های انار را می‌پزند و سپس دیگ را از

روی اجاق برمی‌دارند تا قدری خنک شود. پس از خنک شدن دیگ، دانه‌های پخته‌شده انار را از صافی رد می‌کنند تا گوشت از دانه جدا شود. در انتها گوشت انار را داخل دیگ ریخته، دوباره دیگ را بر روی سنگ کله می‌گذارند تا آب اضافی آن کشیده و سفت شود. از رب انار برای تهیه خوراک بهره می‌برند.

زمینه‌های فرهنگی تداوم جشن انار

در باور اهالی روستا، از آن جهت که در تک‌تک دانه‌های انار نیروهای فراطبیعی وجود دارد، انار نزد آنان متبرک است. در قرآن کریم درباره انار چنین آمده: «پس کدامین نعمت‌های پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ در آن [بهشت‌ها] میوه‌های فراوان و درختان خرما و انار است.» (الرحمن، ۶۸ و ۶۹). در بُن‌بَهِش نیز انار جزء میوه‌های خوب قلمداد شده است (دادگی، ۱۳۶۹: ۸۷).

اینگونه است که انار جزء میوه‌های بهشتی شمرده می‌شود و پُردانگی‌اش، نمایندهٔ برکت و باروری است و نمادی است از باروری اسطوره آناهیتا. در فرهنگ مردم ایران، به‌لحاظ رنگ سبز تند برگ‌های انار و نیز برای رنگ و شکل غنچه مانند و گل آن که شبیه آتشدان است، این میوه همیشه مقدس بوده است. به همین دلایل، اهالی روستای انبوه نیز برای انار احترام زیادی قائل هستند؛ به طوری که در ادبیات شفاهی مرد انبوه، به‌ویژه در حکایت زیر این باور هویدا است:

«روزی روزگاری حضرت زهرا(س) بیمار می‌شوند. حضرت علی(ع) از ایشان سؤال می‌کنند: برای بیماری‌تان چه چیز مناسب است؟ حضرت فاطمه(س) پاسخ می‌گویند: «انار» شفابخش است. حضرت علی(ع) به بازار رفته، مقداری انار تهیه می‌کنند در راه بازگشت، فقیری را می‌بینند از او می‌پرسند چی میل داری؟ فقیر در پاسخ می‌گوید: انار. حضرت انار را به وی بخشیده، با خجالت به سمت منزل می‌رود. در همین حین، از جانب خداوند که نظاره‌گر این بخشش حضرت است، طبقی از انارهای بهشتی برای حضرت فاطمه(س) فرستاده می‌شود. زمانی که حضرت علی(ع) به منزل می‌رسد حضرت فاطمه(س) در را باز و از وی می‌پرسند: چرا در پشت در ایستاده‌ای؟ داخل شو که طبقی از انار برایمان از بهشت رسیده است.»

در این حکایت، در پی کار نیکی که حضرت علی(ع) برای فرد فقیر انجام داند، خداوند نیز پاداش خیر برای او خواست و از بهشت نیازش را برآورده کرد. ایرانیان نیز که مردمانی خیر و نیکوکارند، این الگوی کهن را در حافظهٔ جمعی خود حفظ کرده، در زندگی

روزمره به آن عمل می‌نمایند.

اهالی روستای انبوه باور دارند اگر در خواب شخصی انار ببیند، به حاجتش می‌رسد؛ مثلاً اگر زن متأهلی انار در خواب ببیند، باردار می‌شود یا فردی که رزقش کم است، زندگی‌اش پربرکت خواهد شد. مردم این روستا خوردن انار را در شب جمعه متبرک می‌دانند و در مورد آن اینگونه سروده‌اند:

شب جمعه بخور تو این گلاره^۱
گلاره نریزد بر زمین مال بهشته

و در تأکید به بهشتی بودن انار می‌سراییند:

انار قِرمزه مثل الاله
بهاره کل کنه خیلی بهاله
قرمز دانه‌دانه رنگه دارد
که هر دانه بود خوش‌رنگ زیبا
چه زیبا و قشنگه این اناره
قشنگ چندرنگه این اناره
قرمز کل کنه فصل بهاره
پاییز می‌چینیم هی دانه‌دانه
که سیصد دانه داره این اناره
بخور تو این اناره دانه‌دانه
چقدرم باصفا باشد انارچین
چقدر هم دلربا باشد انارچین
انارچین می‌رویم ما سوی کُری^۲
کمی خاک می‌خوریم تو جاده خاکی

۱. گلاره [kolāra]: دانه انار

۲. کُری [korpi]: باغ انار

به گُری می‌رویم تو جاده خاکی
کمی پُریبچ و خم‌گه سنگلاخی
تمام مردمانش سخت‌کوشند
تمام سختی را بر جان فروشند
اناره میوه باغ بهشته
میان میوه‌ها مثل سرشته
بچین تو میوه باغ بهشتی
بکن تو شکر خدا را، هر که هستی

به واسطه قداست انار، افراد گاهی برای اثبات حقانیت خود و صدق دعوی خود، به هزار دانه انار قسم یاد می‌کنند. که برخواسته از فرهنگ دینی این مردمان است.

سخن آخر

جشن انار آیین سنتی و باصالتی است که مردم روستایی در انتهای ترین نقطه از گیلان آن را حفظ و هرساله آن را برگزار می‌کنند. یکی از کارکردهای عمده این مراسم، ایجاد وفاق و همبستگی در سطوح مختلف اجتماع، خانواده، محله و آبادی است. انارچینی از جمله آیین‌هایی است که در اجزا و کلیت خود، کارکرد نیرومند وفاقی دارد و این خصلت را در همه سطوح یاد شده داراست.

باورها و رفتارهای آیینی در سنت انارچینی همه سرشار از عناصری است که مهرآفرین و آشتی‌سازند. خانواده نخستین هسته اجتماعی است که در شمول کارکرد وفاق انارچینی قرار می‌گیرد. در این مراسم همه اعضای خانواده در روز انارچینی به یکدیگر یاری می‌رسانند. این حضور جمعی نقشی پویا در انسجام

خانواده‌ها دارد.

جان کلام اینکه اشتراک در مبانی اعتقادی و به تبع آن آیین و رسم انارچینی که بر بنیاد این مبانی پدید آمده، محکم‌ترین پیوندها را میان افراد روستا پدید می‌آورد. این مشترکات هرچه کهن‌تر و ریشه‌دارتر و به‌ویژه از پیوستگی تاریخی برخوردار باشد، در وفاق و همبستگی میان افراد نقش بیشتری دارد.

در پایان، این شعر سعدی درباره انار در ذهن تداعی می‌شود که:

عقل عاجز شود از خوشه زربین عنب
فهم حیران شود از حقه یاقوت انار

منابع:

قرآن کریم.

- جعفری، عباس (۱۳۷۹) گیتاشناسی ایران، تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- دادگی، فربغ (۱۳۶۹) بُندِ هیش، تهران: توس.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۷۸) فرهنگ جغرافیایی، قزوین: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- مشاهدات میدانی نگارنده